

Prednáška 4 - Bezkontextové jazyky, derivačné stromy, redukovaná gramatika

Ing. Viliam Hromada, PhD.

C-510
Ústav informatiky a matematiky
FEI STU

`viliam.hromada@stuba.sk`

Bezkontextové jazyky

- Regulárne jazyky sa ľahko spracujú z výpočtového hľadiska, ich použitie je však obmedzené - popis a identifikácia základných symbolov programovacích jazykov.
- Na špecifikáciu zložitejších konštrukcií programovacích jazykov (výrazy, deklarácie, podprogramy) sa používajú bezkontextové gramatiky.
- Pre pripomenutie, bezkontextová gramatika obsahuje pravidlá:

$$A \rightarrow \alpha,$$

kde $A \in N, \alpha \in (N \cup T)^*$.

Príklad bezkontextovej gramatiky

Nech $G = (\{E, T, F\}, \{(\ , \ ), +, *, \text{id}\}, P, E)$, kde pravidlá P :

$$E \rightarrow E + T \mid T$$

$$T \rightarrow T * F \mid F$$

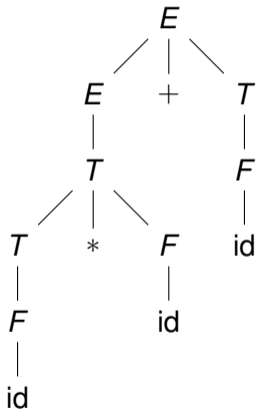
$$F \rightarrow (E) \mid \text{id}.$$

Zjednodušená gramatika na generovanie výrazov v programovacích jazykoch.
 Existuje v nej napr. odvodenie:

$$\begin{aligned} E &\Rightarrow E + T \Rightarrow T + T \Rightarrow T * F + T \Rightarrow F * F + T \Rightarrow \text{id} * F + T \\ &\Rightarrow \text{id} * F + F \Rightarrow \text{id} * F + \text{id} \Rightarrow \text{id} * \text{id} + \text{id} \end{aligned}$$

V bezkontextovej gramatike vieme ku každému odvodu kresliť **derivačný strom** (strom odvodu):

Strom odvodenia

Definícia

Nech $G = (N, T, P, S)$ je bezkontextová gramatika. Ohodnotený strom sa nazýva **strom odvodenia** (derivačný strom) slova w v gramatike G , ak spĺňa nasledovné podmienky:

- Každý vrchol stromu je ohodnotený symbolom z množiny $N \cup T_\epsilon$.
- Koreň stromu je ohodnotený začiatočným symbolom S .
- Ak má nejaký vrchol stromu potomkov, potom je ohodnotený symbolom z množiny N .
- Ak $X_1, X_2, \dots, X_k$ sú ohodnotenia priamych potomkov vrcholu A , potom v P musí existovať pravidlo $A \rightarrow X_1 X_2 \dots X_k$.
- Listy stromu sú ohodnotené symbolmi z množiny T_ϵ .
- Slovo $w \in T^*$ sa dá získať zret'azením ohodnotení listov stromu zľava doprava.

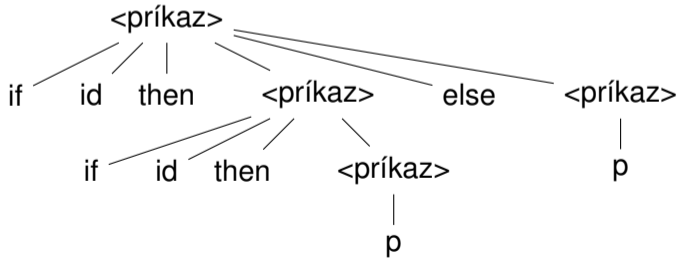
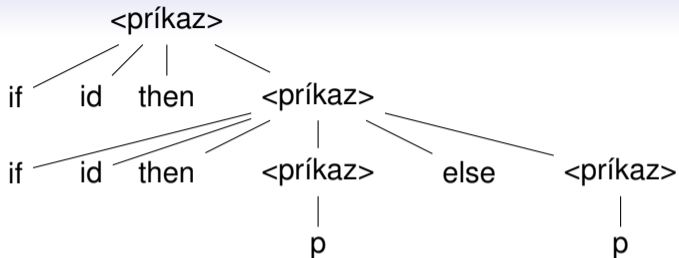
Nejednoznačná gramatika - príklad

Gramatika $G = (\{ \langle \text{príkaz} \rangle \}, \{ \text{id}, \text{p}, \text{if}, \text{then}, \text{else} \}, P, \langle \text{príkaz} \rangle)$, pravidlá P :

1. $\langle \text{príkaz} \rangle \rightarrow \text{if id then } \langle \text{príkaz} \rangle$
2. $\langle \text{príkaz} \rangle \rightarrow \text{if id then } \langle \text{príkaz} \rangle \text{ else } \langle \text{príkaz} \rangle$
3. $\langle \text{príkaz} \rangle \rightarrow \text{p}$

Zjednodušená gramatika reprezentujúca podmienené príkazy, **id** zastupuje identifikátor (premennú) predstavujúci podmienku, **p** zastupuje nejaký príkaz. Potom pre slovo (reťazec terminálov): **if id then if id then p else p** existujú 2 rôzne stromy odvodzenia:

Gramatika pre regulárne výrazy nad $A = \{a, b\}$

Gramatika $G = \{\{R\}, \{*, |, \cdot, a, b\}, P, R\}$, kde pravidlá:

$R \rightarrow R|R$ (zjednotenie)

$R \rightarrow R \cdot R$ (zreťazenie)

$R \rightarrow R^*$ (iterácia)

$R \rightarrow a$

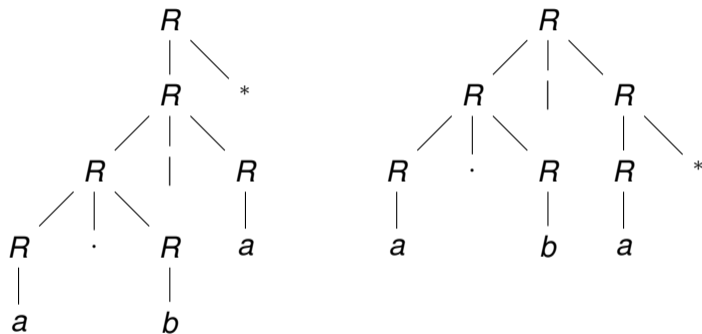
$R \rightarrow b$

$R \rightarrow \varepsilon$

Gramatika pre regulárne výrazy nad $A = \{a, b\}$

V takejto gramatike by mal regulárny výraz $a \cdot b|a^*$ viacero derivačných stromov, napr.

Čo by teoreticky mohlo znamenať nejednoznačnosť príslušného regulárneho výrazu pri jeho počítačovom spracovaní, pretože prvý regulárny výraz vyzerá ako $((ab)|a)^*$ a druhý ako $(ab)|(a^*)$.

- Nejednoznačné gramatiky predstavujú problém - ak existujú pre 1 slovo viaceré stromy odvodenia, asi má slovo viacero sémantických interpretácií.
- Je zrejmé, že odvodenie slova a derivačný strom sú úzko prepojené - ak existuje odvodenie, existuje i derivačný strom (a naopak).
- Pri bezkontextových gramatikách si môžeme vybrať, na ktorý neterminál vo vetnej forme aplikujeme príslušné prepisovacie pravidlo v danom kroku odvodenia - bez rizika, že tým ovplyvníme výsledok.

2 špeciálne odvodenia

Príklad: Všimnite si tieto 2 odvodenia:

1. $E \Rightarrow E + T \Rightarrow T + T \Rightarrow T * F + T \Rightarrow F * F + T \Rightarrow \text{id} * F + T \Rightarrow \text{id} * \text{id} + T \Rightarrow \text{id} * \text{id} + F \Rightarrow \text{id} * \text{id} + \text{id}$
2. $E \Rightarrow E + T \Rightarrow E + F \Rightarrow E + \text{id} \Rightarrow T + \text{id} \Rightarrow T * F + \text{id} \Rightarrow T * \text{id} + \text{id} \Rightarrow F * \text{id} + \text{id} \Rightarrow \text{id} * \text{id} + \text{id}$

V odvodení č. 1 sme nahradili vždy prvý neterminál zľava, v odvodení č. 2 sme nahradili vždy prvý neterminál sprava. Oba derivačné stromy by však boli rovnaké (a také isté, ako derivačný strom na slajde č. 4).

Ľavé (pravé) odvodenie

Definícia

Nech G je bezkontextová gramatika. Potom odvodenie $\alpha_0 \Rightarrow \alpha_1 \Rightarrow \dots \Rightarrow \alpha_k$ v G , kde každý krok odvodenia $\alpha_i \Rightarrow \alpha_{i+1}$ pre $0 \leq i \leq k$ realizujeme tak, že v reťazci α_i nahradíme prvý neterminál zľava, nazývame **ľavé odvodenie (ľavá derivácia)**; ak nahrádzame prvý neterminál sprava, nazývame **pravé odvodenie (pravá derivácia)**. Príslušné vznikajúce vetné formy nazývame **ľavé (pravé) vetné formy**. Krok odvodenia v ľavom (pravom) odvodení budeme označovať symbolom $\Rightarrow_l$ ($\Rightarrow_p$).

Ak G je jednoznačná gramatika, potom ľavé (pravé) odvodenie každého slova je určené jednoznačne. Túto vlastnosť využívajú **algoritmy hľadajúce deriváciu slova v gramatike - tzv. syntaktické analyzátory.**

Transformácie gramatík

- Gramatiky možno **transformovať** na **ekvivalentné** gramatiky (t.j. generujúce ten istý jazyk), ktoré budú navyše **spĺňať** dodatočné **požiadavky** (napr. na tvar pravidiel).
- Základom pri transformácii gramatík je, aby sa po transformácii **nezmenil jazyk generovaný gramatikou**.

3 základné úpravy

Budeme uvažovať 3 základné úpravy bezkontextových gramatík

1. Odstránenie nadbytočných symbolov - dnes
2. Odstránenie ε -pravidiel - dnes
3. Odstránenie jednoduchých pravidiel - budúci týždeň

Odstránenie nadbytočných symbolov

Môže sa stať, že pri definícii gramatiky sa použijú symboly (či už N alebo T), ktoré sa alebo nikdy počas derivácii nepoužijú, alebo ak sa použijú, nikdy sa nepodarí odvodiť reťazec terminálov. Ich prítomnosť v gramatike potom zbytočne zväčšuje jej veľkosť a navyše môžu viesť k zlým výsledkom rôznych algoritmov, pracujúcich s gramatikami.

Definícia

Nech $G = (N, T, P, S)$ je bezkontextová gramatika. Symbol $X \in N \cup T$ sa nazýva:

- **nedostupný**, ak v G neexistuje odvodenie $S \Rightarrow^* \alpha X \beta$ pre nejaké $\alpha, \beta \in (N \cup T)^*$,
- **nadbytočný**, ak v G neexistuje odvodenie $S \Rightarrow^* xXz \Rightarrow^* xyz$ pre nejaké $x, y, z \in T^*$.

Odstránenie nadbytočných symbolov

Definícia

*Gramatika bez nadbytočných symbolov sa nazýva **redukovaná** gramatika.*

Každý nedostupný symbol je zároveň aj nadbytočný. Vytvorenie redukovanej gramatiky pozostáva z 2 hlavných fáz:

1. Odstránenie neterminálov, z ktorých nie je možné odvodiť reťazec terminálov alebo ϵ .
2. Odstránenie neterminálov a terminálov, ktoré sa nemôžu vyskytnúť vo vetných formách gramatiky.

Symbole sa odstránia spolu s príslušnými pravidlami, v ktorých vystupujú.

Príklad

Nech gramatika G má pravidlá:

$$S \rightarrow AB \mid A$$

$$A \rightarrow AA \mid a$$

$$B \rightarrow bB$$

$$C \rightarrow c$$

Neterminál B je nadbytočný symbol. Neterminál C a terminál c sú nedostupné symboly. Po ich odstránení dostávame ekvivalentnú redukovanú gramatiku:

$$S \rightarrow A$$

$$A \rightarrow AA \mid a$$

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina N_T

V prvej fáze hľadáme neterminály, z ktorých je možné odvodiť reťazec terminálov (prípadne ε). Hľadáme množinu:

$$N_T = \{A \mid A \Rightarrow^* w, w \in T^*\} \quad (1)$$

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina N_T

Vstup: bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, S)$

Výstup: množina N_T podľa (1)

1: $N_T \leftarrow \emptyset$

2: **opakuj**

3: $N'_T \leftarrow N_T$

4: $N_T \leftarrow N'_T \cup \{A \mid A \rightarrow \alpha \in P \wedge \alpha \in (N'_T \cup T)^*\}$

5: **pokiaľ** $N_T \neq N'_T$

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina N_T

Príklad: Nech $G = (\{S, A, B, C\}, \{a, b, c\}, P, S)$, kde P obsahuje pravidlá:

$$S \rightarrow ABc \mid abA$$

$$A \rightarrow aAa \mid bBb \mid b$$

$$B \rightarrow aBb \mid caBC$$

$$C \rightarrow \varepsilon \mid ab \mid BcCa$$

Podľa algoritmu by sa premenná N_T postupne menila:

$\emptyset, \{A, C\}, \{S, A, C\}$. Neterminál B je teda taký, že sa z neho nedá odvodiť terminálny reťazec.

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina V_D

V druhej fáze hľadáme neterminály a terminály, ktoré sa môžu vyskytnúť v nejakej vetnej forme danej gramatiky, t.j. sú to **dostupné symboly gramatiky**. Hľadáme množinu:

$$V_D = \{X \mid S \Rightarrow^* \alpha X \beta, \alpha, \beta \in (N \cup T)^*\}. \quad (2)$$

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina V_D

Vstup: bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, S)$

Výstup: množina V_D podľa (2)

1: $V_D \leftarrow \{S\}$

2: **opakuj**

3: $V'_D \leftarrow V_D$

4: $V_D \leftarrow V'_D \cup \{X \mid A \rightarrow \alpha X \beta \in P \wedge A \in V'_D\}$

5: **pokiaľ** $V_D \neq V'_D$

Odstránenie nadbytočných symbolov - množina V_D

Príklad: Nech $G = (\{S, A, B, C, D\}, \{a, b, c, d\}, P, S)$, kde P obsahuje pravidlá:

$$S \rightarrow AB \mid abS \mid \varepsilon$$

$$A \rightarrow aAa \mid b$$

$$B \rightarrow aCb \mid cC$$

$$C \rightarrow cS$$

$$D \rightarrow abC \mid \varepsilon \mid dD$$

Podľa algoritmu by sa premenná V_D postupne menila:

$\{S\}, \{S, A, B, a, b\}, \{S, A, B, C, a, b, c\}$. Nedostupné symboly sú teda D, d .

Odstránenie nadbytočných symbolov - výsledný algoritmus

Vstup: bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, S)$

Výstup: gramatika bez nadbytočných symbolov

- 1: Vytvor množinu N_T .
- 2: **ak** $S \in N_T$ **potom**
- 3:   odstráň z gramatiky G všetky neterminály, ktoré nepatria do N_T ;
- 4:   vytvor množinu V_D
- 5:   odstráň z gramatiky G všetky symboly, ktoré nepatria do V_D ;
- 6: **koniec ak**

Poradie krokov je **dôležité!**. Najprv sa musia odstrániť neterminály, ktoré nevedú na terminálne reťazce (N_T) a až potom sa odstránia nedostupné symboly (V_D).

Odstránenie nadbytočných symbolov

Príklad: Pokračujme v gramatike, pre ktorú sme hľadali množinu N_T na slajde č. 22. Po odstránení neterminálu B (pretože nebol v množine N_T) dostávame gramatiku $G_1 = (\{S, A, C\}, \{a, b, c\}, P_1, S)$, kde P_1 obsahuje pravidlá:

$$S \rightarrow abA$$

$$A \rightarrow aAa \mid b$$

$$C \rightarrow ab \mid \varepsilon$$

Pre túto gramatiku je množina $V_D = \{S, A, a, b\}$, t.j. symboly C, c sú nedostupné. Po ich odstránení dostávame redukovanú gramatiku:

$$G_{red} = (\{S, A\}, \{a, b\}, \{S \rightarrow abA, A \rightarrow aAa \mid b\}, S).$$

T.j. $L(G) = L(G_1) = L(G_{red}) = \{aba^nba^n \mid n \in \{0, 1, \dots\}\}$.

Ak by sme gramatiku zo slajdu 22 upravovali **v opačnom poradí**, potom:

1. Množina $V_D = \{S, A, B, C, a, b, c\}$, t.j. všetky symboly sú dostupné a nič sa neodstráni.
2. Množina $N_T = \{B\}$, t.j. odstránime len neterminál B a výsledná gramatika:

$$S \rightarrow abA$$

$$A \rightarrow aAa \mid b$$

$$C \rightarrow \varepsilon \mid ab$$

pričom vidíme, že neterminál C nie je dostupný a terminál c ani len nevystupuje v niektorom z pravidiel.

Odstránenie ε -pravidiel

Definícia

Gramatika $G = (N, T, P, S)$ sa nazýva **gramatika bez ε -pravidiel**, ak množina pravidiel P neobsahuje žiadne ε -pravidlo (také, kde na pravej strane je len prázdny reťazec ε), alebo v P existuje jediné ε -pravidlo $S \rightarrow \varepsilon$, pričom začiatočný symbol gramatiky sa nevyskytuje na pravej strane žiadneho pravidla.

Odstránenie ε -pravidiel

- Každé ε -pravidlo odstránime a zároveň do gramatiky doplníme ďalšie pravidlá, aby sa nezmenil výsledný jazyk generovaný gramatikou.
- Pri dopĺňaní pravidiel postupujeme podľa toho, ktoré neterminály sa mohli počas derivácie prepísať na ε a teda sa mohli "*stratiť*" z vetnej formy.
- Jediný prípad, kedy akceptujeme ε -pravidlo je v prípade, že $\varepsilon \in L(G)$. V takom prípade doplníme nový počiatočný symbol S' , doplníme pravidlá $S' \rightarrow S \mid \varepsilon$ a ostatné ε -pravidlá príslušným spôsobom odstránime.

Príklad

Gramatiku s ε -pravidlami

$$S \rightarrow aSb \mid \varepsilon \mid A$$

$$A \rightarrow bAa \mid \varepsilon$$

Upravíme na:

$$S' \rightarrow S \mid \varepsilon$$

$$S \rightarrow aSb \mid A \mid ab$$

$$A \rightarrow bAa \mid ba$$

Odstránenie ε -pravidiel

Uvažujme o gramatike $G = (N, T, P, S)$. Hľadáme množinu neterminálov N_ε , ktoré sa môžu počas odvodzovania „stratiť“, t.j. prepísať na prázdne slovo ε .

$$N_\varepsilon = \{A \mid A \Rightarrow^* \varepsilon, A \in N\} \quad (3)$$

Množinu iteratívne tvoria tie neterminály, z ktorých možno odvodiť len ε .

Odstránenie ε -pravidiel

Vstup: bezkontextová gramatika $G = (N, T, P, S)$

Výstup: množina N_ε (3)

1: $N_\varepsilon \leftarrow \emptyset$.

2: **opakuj**

3: $\dot{N}_\varepsilon \leftarrow N_\varepsilon$

4: $N_\varepsilon \leftarrow \dot{N}_\varepsilon \cup \{A \mid A \rightarrow \alpha \in P \wedge \alpha \in \dot{N}_\varepsilon^*\}$

5: **pokiaľ** $N_\varepsilon \neq \dot{N}_\varepsilon$

Odstránenie ε -pravidiel

- Po určení N_ε je potrebné vytvoriť množinu pravidiel $\hat{P}$ z množiny P tak, že sa v $\hat{P}$ nebudú vyskytovať ε -pravidlá, ale nezmení sa generovaný jazyk.
- Do $\hat{P}$ môžem dať tie pravidlá z P , ktoré na pravej strane neobsahujú neterminály z N_ε .
- Pre tie pravidlá z P , ktoré na pravej strane obsahujú neterminály z N_ε , t.j. tvaru:

$$A \rightarrow \alpha_0 B_1 \alpha_1 \dots B_k \alpha_k,$$

kde $\alpha_i \in ((N - N_\varepsilon) \cup T)^*$, $B_i \in N_\varepsilon$, platí, že každé takéto pravidlo nahradíme v $\hat{P}$ množinou pravidiel tvaru

$$A \rightarrow \alpha_0 X_1 \alpha_1 \dots X_k \alpha_k,$$

kde $X_i = B_i$ alebo $X_i = \varepsilon$ pre $i = 1, \dots, k$.

Odstránenie ε -pravidiel

- POZOR! Ak by malo vzniknúť pravidlo $A \rightarrow \varepsilon$ alebo $A \rightarrow A$, tak ho do $\hat{P}$ nepridáme.
- Navyše, ak $\varepsilon \in L(G)$, potom sa štandardne do množiny neterminálov pridáva nový začiatočný neterminál $\hat{S}$ a do pravidiel $\hat{P}$ sa pridajú 2 pravidlá:
  - $\hat{S} \rightarrow S$
  - $\hat{S} \rightarrow \varepsilon$
- To zistíme o.i. tak, že $S \in N_\varepsilon$.

Odstránenie ε -pravidliel - príklad

Príklad: Odstráňte ε -pravidlá z gramatiky $G = (\{S, A, B, C\}, \{a, b\}, P, S)$, kde pravidlá P :

$$S \rightarrow aAbB \mid AC$$

$$A \rightarrow Aa \mid \varepsilon$$

$$B \rightarrow bBb \mid ab$$

$$C \rightarrow aCA \mid \varepsilon \mid A$$

Množina N_ε postupne: $\emptyset, \{A, C\}, \{A, C, S\}$.

Odstránenie ε -pravidliel - príklad (pokr.)

Výsledná gramatika bude $\hat{G} = (\{\hat{S}, S, A, B, C\}, \{a, b\}, \hat{P}, \hat{S})$, kde $\hat{P}$:

$$\hat{S} \rightarrow S \mid \varepsilon$$

$$S \rightarrow aAbB \mid AC \mid abB \mid A \mid C$$

$$A \rightarrow Aa \mid a$$

$$B \rightarrow bBb \mid ab$$

$$C \rightarrow aCA \mid A \mid aC \mid aA \mid a$$

pričom boli odstránené pravidlá $A \rightarrow \varepsilon, C \rightarrow \varepsilon$

Použitá literatúra

Dedera, L': Počítačové jazyky a ich spracovanie.

Linz, P.: An Introduction to Formal Languages and Automata.

Molnár, L': Gramatiky a jazyky.